

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.7

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2025.2.8>

Бондарєв Артем Віталійович

аспірант третього року навчання ОНП «Філософія»,
кафедри психології, політології та соціо-культурних технологій
Сумського державного університету
вул. Харківська, 116, Суми, Україна
orcid.org/0000-0003-2763-8939

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ

Актуальність проблеми. В умовах постмодерну традиційні форми ідентичності послабилися через ліберальні та культурно-національні політики, глобалізацію та розвиток цифрових технологій, що викликали необхідність глибшого аналізу цього феномену. У першому десятилітті XXI століття ідентичність стає ключовим елементом формування глобальних зв'язків та регіональних політик, що робить її дослідження особливо важливим для розуміння сучасних соціальних процесів.

Мета. Дослідження соціокультурного контексту формування ідентичності в умовах постмодерну, зокрема виявлення основних чинників, що впливають на її динаміку та структуру, а також аналіз наслідків цих змін для індивіда та суспільства.

Методи. Аналіз наукової літератури, порівняльний підхід та синтез теоретичних концепцій, зокрема праць Еріка Еріксона, конструктивістських та есенціалістських теорій.

Результати дослідження. Ідентичність як динамічний процес, формується під впливом соціальних, культурних та інформаційних чинників. Дослідження показує, що в умовах постмодерну ідентичність стає більш гнучкою, що відкриває нові можливості для самовизначення, але водночас створює ризики втрати стабільності та цілісності. Підтверджують, що ідентичність у постмодерністському суспільстві набуває нових форм, зокрема через інтеграцію віртуальної реальності у повсякденне життя. Це призводить до розмивання традиційних меж ідентичності та формування динамічних, нестійких конструктів. Ідентичність є не лише результатом самовизначення, а й продуктом соціальної комунікації, що включає осмислення знаків, символів та культурних практик. У сучасному світі ідентичність формується через взаємодію з медіа, що створює нові форми соціальних зв'язків та комунікацій. Криза традиційної ідентичності супроводжується як потенціалом для формування нових форм ідентичності, так і загрозами дегуманізації та руйнації соціальних зв'язків. Таким чином, дослідження підкреслює важливість подальшого вивчення ідентичності в умовах постмодерну для розуміння сучасних соціокультурних процесів та розробки стратегій адаптації до нових реалій. Крім того, дослідження вказує на те, що в умовах постмодерну ідентичність стає більш індивідуалізованою, що відкриває нові можливості для самовираження, але водночас підвищує ризик соціальної ізоляції та втрати колективних цінностей.

Ключові слова: ідентичність, постмодерн, соціокультурний контекст, медіа, самовизначення.

Вступ. Проблема ідентичності стала ключовим аспектом формування глобальних зв'язків та регіональних політик у першому десятилітті XXI століття. Ліберальна культурно-національна політика західного світу призвела до послаблення громадянської єдності та порушення цілісності системи ліберально-демократичних цінностей. Увага до питань внутрішньої свободи, індивідуальності та активної участі особистості у соціальних процесах робить дослідження ідентичності надзвичайно актуальним. Процедура самовизначення більше не спрямована на

створення єдності, а перетворюється на спрощений процес ідентифікації – вибір властивостей, що вважаються корисними в сучасних умовах.

Мета дослідження – Проаналізувати трансформацію ідентичності в умовах постмодерну, дослідивши вплив соціальних, культурних та інформаційних чинників на її формування, а також визначити тенденції та виклики, пов'язані зі змінами у самовизначенні індивідів.

Методи дослідження. Методологія дослідження базується на аналізі наукової літератури (вивчення теоретичних праць з проблеми ідентичності, зокрема концепцій Еріка Еріксона, конструктивістських та есенціалістських підходів) та синтезу теоретичних концепцій (інтеграція різних наукових підходів для формування цілісного розуміння феномену ідентичності в умовах постмодерну).

Результати дослідження. Буття індивіда тісно пов'язане з процесом ідентифікації себе з іншими. Самовизначення, перш за все, розуміється як здатність зберігати власну сутність, попри зміни, що відбуваються навколо. Воно відображає чіткість ідентичності та приналежність особи до конкретної соціальної групи, класу, суспільного стану, етнічної спільноти чи нації [4]. Найбільш детальний аналіз концепту «ідентичність» було представлено у працях психолога Еріка Еріксона. У його праці «Ідентичність: юність і криза» дослідник характеризує ідентичність як «...процес одночасного відображення та спостереження, процес, що протікає на всіх рівнях психічної діяльності, за допомогою якого індивід оцінює себе з погляду того, як інші, на його думку, оцінюють його в порівнянні з собою та в рамках значущої для них типології; водночас він оцінює їхні судження про нього з погляду того, як він сприймає себе в порівнянні з ними та з типами, значущими для нього» [7, с. 22–23].

У концепції Е. Еріксона ідентичність складається з почуття особистісної тотожності та історичної безперервності свого існування у часі та просторі, а також свідомого сприйняття того факту, що інші визнають мою тотожність та безперервність. Подібна єдність забезпечує утвердження справжності буття та успішної спільної діяльності, адже в такому суспільному устрої «...безліч буденних завдань і справ виконуються за усталеною практикою та спонтанними ритуалами, що дотримуються як лідерами, так і підлеглими, чоловіками та жінками, дорослими та дітьми, багатими та бідними, особливо обдарованими та тими, хто змушений виконувати рутинну роботу» [7, с. 31]. Поза комунікацією особистість не може сформуватися, оскільки людина для себе ніколи не є цілісною і завершеною, цілісно пізнати себе вона може лише через «іншого». Крім того, подібна згуртованість «...забезпечує систему координат, в рамках якої в даний період формується ідентичність, і надихає її на діяльність, хоча багатьох або більшість людей ця згуртованість ставить у дуже вузькі рамки або змушує працювати з примусом або задовольнятися низьким статусом. Така згуртованість підтримується звичаєм і звичкою, призводить до утворення стабільних привілеїв, змушує до жертв, закріплює нерівність і створює неминучі розбіжності» [7, с. 32]. Тобто концепція ідентичності Е. Еріксона описується не як суб'єктивні відносини в рамках соціальних діяльності індивідів та груп, а як сума ознак і властивостей, що створюють образ. В такому контексті ідентичність пов'язана не тільки з суб'єктивним позиціонуванням людини, але і з усіма значущими аспектами її буття, включаючи форми організації життєвого світу людини, її адаптивну стратегію та стандарти поведінки.

Такий стан існування в навколишньому світі певною мірою допомагає пристосуватися та вижити. Людина протягом свого існування в стані втоми може тимчасово регресувати до первинної недовіри, особливо якщо її звична картина світу руйнується. В такій ситуації громадські інститути, забезпечують індивіду впевненість, надаючи колективні гарантії проти тривоги. Особливо така потреба виникає в моменти економічних негараздів, коли людині потрібно пов'язувати свій світогляд з основними джерелами і способами виробництва. Через глибокі соціально-економічні потрясіння у людини виникає бажання слідувати за зрозумілою оповіддю «...з одним лідером на чолі єдиної партії, з однією ідеологією, що дає просте пояснення всій природі та історії, з одним безумовним ворогом, який має бути знищений одним централізованим каральним органом, – і з постійним напрямом на зовнішнього ворога безсилою люті, що збирається в цій державі» [7, с. 84].

Персоналізовані форми соціальності та культурного буття стали можливі лише з появою ранніх форм європейського капіталізму. При такому суспільному устрої формується “масова” людина. Вона залишилася в рамках офіційно санкціонованої соціально культурної ідентичності, запропонованої їй від народження, з урахуванням станової, класової, релігійної та етнічної приналежності. Подібна соціально-культурна конфігурація залишає мало місця для самобутності та соціально-культурної варіативності особистості. Однак згодом, у загальному контексті розвитку капіталістичних соціальних відносин з’являється більше варіантів культурного вибору та самовизначення. Як описує Еріксон, виняткова важливість феномена ідентичності стала зрозумілою йому під час психотерапевтичної практики після Другої Світової війни.

В дослідженні феномену ідентичності домінують два основні підходи – есенціалістський та конструктивістський. Есенціалізм передбачає, що існують незмінні риси, що суттєво визначають індивідуальну чи групову ідентичність. Дослідники в рамках цієї теорії стверджують, що ці риси визначаються вродженими якостями, такими як раса, стать, етнічна приналежність тощо. Вони залишаються незмінними протягом життя. Ідентичність розглядають як певну цілісну єдність цілком підданих об’єктивації та репрезентації маркерів – культурних, психологічних, ментальних, поведінкових. У цьому випадку ідентичність співвідноситься не тільки з внутрішнім світом людини, але і з соціумом, культурою, політикою та соціально-культурним середовищем загалом. Втручання з метою перероблення ідентичностей в рамках вказаної теорії відкидається, оскільки останні вважаються стабільними даностями. Такий варіант розуміння переводить ідентичність в простір соціологічної, соціально-філософської та культурологічної аналітики.

Іншу групу вчених заведено називати конструктивістами. З погляду конструктивістів, соціальні структури формуються під впливом як матеріальних, так і ідеаційних чинників, проте їхня сутність визначається спільними значеннями та інтерсуб’єктивним сприйняттям. Існування тієї чи іншої соціальної структури можливе лише завдяки тому, що соціальні агенти визнають її реальність і діють відповідно до неї [6]. За цим підходом ідентичність є певним акт свідомості, який мотивований і спрямований непереборною потребою людини визначитися у світі та культурному просторі. Інакше висловлюючись, ідентичність сприймається як форма відносин індивідів та груп, тобто як суб’єктивний конструкт свідомості індивіда. Тим самим ідея про те, що індивідуальна та колективна ідентичність є «природною» відкидається. Представники даної теорії вказують, що ідентичність є винятково актом індивідуальної волі, що своєю чергою надає цьому феномену складності та динамічності. В такому контексті ідентичність осмислюється як історично мінливий та соціально обумовлений конструкт. Особливу увагу конструктивісти приділяють походженню та функціонуванню ідентичностей. На думку вчених у ході різноманітних соціальних практик відбувається маніфестація з конструювання зовнішнього образу [1]. Культуролог Оксана Стасевська у своїй статті відзначила наступне: «Ідентичність тяжіє не до об’єктивного, а до суб’єктивного характеру, це інтерпретація місця людини в культурному світі, в темпоральному (у часі) та в топологічному (у просторі) вимірах Тобто ідентичність – це завжди уявний конструкт» [4, с. 212].

Деякі дослідники пропонують розглядати ідентичність не як статичний об’єкт, характеристику чи визначений стан, а як динамічну силу, що не піддається безпосередньому спостереженню, але проявляється через свої наслідки. У цьому підході множинність і варіативність притаманні не самій ідентичності, як це часто вважається, а соціальним ідентифікаціям індивідів і колективів, до яких вони належать. Відповідно, ідентичність забезпечує людині можливість орієнтації в соціальному середовищі, а також визначення власного місця серед різних соціальних груп [5].

Загалом у XXI столітті «...філософсько-антропологічний дискурс постає перед людиною у вигляді соціальних конвенцій та культурних схем. В рамках цього горизонту ми віднаходимо і здобуваємо свою ідентичність...людина виокремлює ситуацію із потоку зовнішніх обставин і поміщає її у певну структуру. Такою структурою може виступати наратив або інша інтерпретаційна схема» [2, с. 258]. Життєві ситуації та події спонукають людину осмислювати та інтерпретувати те, що з нею відбувається, вибудовуючи таким чином особистісний досвід. Тобто

становлення особистісної ідентичності «...відбувається у момент взаємопроникнення сенсу та досвіду. Люди наповнюють сенсами свій досвід і роблять його зрозумілими для себе та інших...Проговорення та осмислення попередніх життєвих ситуацій – найважливіша умова людського досвіду. У такий спосіб життєві події трансформуються у досвід» [2, с. 259]. Українська дослідниця Олена Самчук у своїй роботі також акцентує на важливості осмислення власного досвіду у процесі формування персональної ідентичності. Так вона пише: «Осмислюючи історичне минуле, особа конструює самооцінку, аналізуючи теперішнє – відбувається прийняття (неприйняття) власного досвіду, здійснюється вибір життєвих стратегій, проектуючи майбутнє – особа стверджує себе такою, якою прагне бути, виникає нове бачення тих подій життя, власних рис та якостей, що за певних причин не усвідомлювалися чи не приймалися людиною...У процесі часового впорядкування у зв'язній оповіді особистісно значущих ситуацій важливим є позитивне ставлення до власного досвіду, здатність конструктивно переосмислювати його та створювати нові наративи» [3, с.41].

Соціальна взаємодія між індивідами проходить у світі, образ якого сформований засобами масової інформації. В цьому контексті потрібно відзначити важливість суспільних ідіом. Це певні концепти, які дозволяють споживачам інформації відчувати спорідненість з медіа, що сприяє досягненню ідеологічного консенсусу. Такі ідіоми визначають мовні практики міжособистісного спілкування між ЗМІ та читачем. Суспільна ідіома не тільки створює почуття групової приналежності, але також підтверджує «правильність» думок індивіда [9]. З розвитком медіа «...у повсякденне життя людини інтегрується медіареальність: віртуальне представлення персональних наративів, мікроісторій та публічне демонстрування всіх аспектів життя суспільства. Інтерактивність цифрових платформ доповнює контекст нових цифрових медіа гіпервізуальними та гіпертекстуальними кодами, відчужуючи їх від творця та наповнюючи іншими культурними практиками та сенсами, які стають частиною нового повсякденного досвіду людини. Отже, настає період максимально можливої персоналізації та структурування інформаційних потоків для кожного суб'єкта нових медіа» [1, с. 31].

Варто зазначити, що Нові медіа суттєво змінюють відносини між учасниками комунікаційного процесу, адже ролі та способи взаємодії виробників та споживачів інформаційного контенту постійно змінюються. Такий стан цифрового простору створює умови для формування множинних та динамічних ідентичностей. Внаслідок інтеграції віртуальної реальності у щоденний контекст процес самоідентифікації перебуває у багатовимірному просторі, створеному інтерактивними цифровими технологіями. Людина опиняється на перетині значної кількості різноспрямованих інформаційних потоків, що розмиває цілісність світосприйняття, ставлячи особу у ситуацію нескінченного вибору. У такому світі людина відчуває екзистенційну необхідність звертатися до пошуку стійких позицій, які могли б забезпечити визначену картину світу. Тим не менш, пошук ідентичності в умовах домінування постмодерну здійснюється не через співвіднесеність із великими наративами, а через множинні, нетривалі та поверхові комунікації.

Потреба в приналежності може набувати деструктивного характеру, особливо коли певні фрустровані індивіди (у межах сім'ї чи соціальної спільноти) прагнуть ідентифікуватися з агресивними та войовничими групами. У таких випадках, щоб замаскувати власну безпорадність, ці «пригнічені» індивіди часто самі вдаються до насильства щодо інших. Процес самоідентифікації вимагає подолання численних перешкод, таких як традиційно сформовані звички, авторитет батьків чи інших соціальних інституцій, а також усвідомлення браку самопізнання, що дозволяє людині зрозуміти, ким вона є насправді. Конфлікт між самоідентифікацією та успадкованою колективною ідентичністю виникає, зокрема, у ситуаціях, коли культурні моделі зазнають змін, породжуючи суперечливі норми та цінності. Це вносить плутанину у свідомість людей, які намагаються визначити власну особисту ідентичність у контексті нових соціальних реалій [8].

Деякі вчені вважають, що сучасні форми та механізми інформаційного буття людини, такі як ринок, Інтернет, масова культура, агресивний натиск політичних і рекламних технологій негативно впливають на стійкість існування структури персональної ідентичності, адже пропонуються неосяжна безліч заздалегідь вибудованих комбінацій смислів, цінностей, життєвих

орієнтирів та моделей поведінки. У подібній ситуації персональна ідентичність неминуче набуває не тільки множинності, а й вкрай нестійкого і навіюваного характеру. Саме тому за тією чи іншою конкретною персональною ідентичністю стоїть лише набір деяких симулякрів.

Висновки. Ідентичність у соціально-культурному сенсі лише частково є результатом самовизначення людини у бутті, оскільки вона можлива і є лише за допомогою комунікації з урахуванням осмислення знаків, символів та означень. У результаті пропонується наступна гіпотеза: за тим, що ми називаємо ідентичністю індивіда, стоїть певне знання, яке отримується в результаті інтерпретації внутрішнього світу людини за їх зовнішніми проявами. Загалом ідентичність – це форма знання про певний тип визначеності та впорядкованості буття. Проблемні питання ідентичності пов'язані з відкритістю, динамізмом, і незавершеністю всього, що пов'язано з людиною. Оцінюючи сучасні трансформації ідентичності в постмодерністському суспільстві, слід зазначити, що криза традиційної ідентичності супроводжується і конструктивними потенціями формування нової ідентичності, і потенційними загрозами дегуманізації, і руйнації ідентичності загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абісова М. До проблеми ідентичності в умовах постмодерну. Праці Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія, 2024, т. 39, № 1, с. 29–33. DOI: 10.18372/2412-2157.39.18447.
2. Алексеєва К. Ситуаційні умови наративної ідентичності. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: філософія, соціологія, політологія, 2012, т. 2, № 22, с. 258–264.
3. Самчук О. Феномен наративної ідентичності особистості: етичний вимір. Наукові записки. Серія: Філософія, 2012, с. 35–45.
4. Стасєвська, О. А. Історична ідентичність як теоретичний конструкт соціально-гуманітарного знання. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2020, № 2 (45).
5. Хашиєва Л. Сучасні концепції ідентичності: стратегічний підхід. Теорія та практика державного управління, 2015, вип. 2, с. 77–83.
6. Arkan, Z. 'Via Media' vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 2014, т. 3, № 2, с. 21–36. DOI: 10.20991/ALLAZIMUTH.167325.
7. Erikson, E. H. *Identity: Youth and Crisis*. New York: WW Norton & Company, 1968. 336 p.
8. Golubović, Z. An Anthropological Conceptualisation of Identity. *Synthesis Philosophica*, 2011, т. 26, № 1, с. 25–43.
9. Heisman, R., Merfett, J., Dunn, A. Print news as narrative. In: Fulton, H., ed. *Story and media*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, pp. 218–244. DOI: 10.1017/CBO9780511811760.016.

REFERENCES

1. Abisova, M. (2024). Do problemy identychnosti v umovakh postmodernu [To the problem of identity in the conditions of postmodern]. *Pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Filozofia. Kulturolohiia*, 39(1), 29–33 [in Ukrainian] <https://doi.org/10.18372/2412-2157.39.18447>
2. Alekseeva, K. (2012). Situatsiini umovy naratyvnoi identychnosti [Situational conditions of narrative identity]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filozofia, Sotsiologhiia, Politolohiia*, 2(22), 258–264 [in Ukrainian].
3. Arkan, Z. (2014). 'Via Media' vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 3(2), 21–36 [Turkey]. <https://doi.org/10.20991/ALLAZIMUTH.167325>
4. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York, NY: WW Norton & Company [USA].
5. Golubović, Z. (2011). An Anthropological Conceptualisation of Identity. *Synthesis Philosophica*, 26(1), 25–43 [Croatia].
6. Hashiieva, L. (2015). Suchasni kontseptsii identychnosti: stratehichniy pidkhid [Modern concepts of identity: strategic approach]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, 2, 77–83 [in Ukrainian].
7. Heisman, R., Merfett, J., & Dunn, A. (2005). Print news as narrative. In H. Fulton (Ed.), *Story and media* (pp. 218–244). Cambridge, UK: Cambridge University Press [UK]. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511811760.016>

8. Samchuk, O. (2012). Fenomen naratyvnoi identychnosti osobystosti: etychnyi vymir [Phenomenon of narrative identity of personality: Ethical dimension]. *Naukovi zapysky. Serii: Filosofiia*, 35–45 [in Ukrainian].

9. Stasevska, O. A. (2020). Istorychna identychnist yak teoretychnyi konstrukt sotsialno-humanitarnoho znannia [Historical identity as a theoretical construct of social and humanitarian knowledge]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Filosofiia, Filosofiia prava, Politolohiia, Sotsiolohiia*, 2(45) [in Ukrainian].

Bondariev Artem Vitaliyovych

third-year Postgraduate student of the educational
and scientific program “Philosophy” at the Department of Psychology,
Political Science and Sociocultural Technologies
Sumy State University
116, Kharkivska str., Sumy, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2763-8939

SOCIAL CULTURAL CONTEXT OF IDENTITY FORMATION IN POSTMODERN CONDITIONS

Relevance of the problem. *In postmodern conditions, traditional forms of identity have weakened due to liberal and cultural-national policies, globalization and the development of digital technologies, which necessitated a deeper analysis of this phenomenon. In the first decade of the 21st century, identity becomes a key element in the formation of global ties and regional policies, which makes its study especially important for understanding modern social processes.*

Purpose. *Research into the sociocultural context of identity formation in postmodern conditions, in particular, identifying the main factors influencing its dynamics and structure, as well as analyzing the consequences of these changes for the individual and society.*

Methods. *Analysis of scientific literature, comparative approach and synthesis of theoretical concepts, in particular the works of Erik Erikson, constructivist and essentialist theories.*

Research results. *Identity as a dynamic process is formed under the influence of social, cultural and informational factors. The study shows that in postmodern conditions, identity becomes more flexible, which opens up new opportunities for self-determination, but at the same time creates risks of loss of stability and integrity. confirm that identity in postmodern society takes on new forms, in particular through the integration of virtual reality into everyday life. This leads to the blurring of traditional boundaries of identity and the formation of dynamic, unstable constructs. Identity is not only the result of self-determination, but also a product of social communication, which includes the understanding of signs, symbols and cultural practices. In the modern world, identity is formed through interaction with the media, which creates new forms of social connections and communications. The crisis of traditional identity is accompanied by both the potential for the formation of new forms of identity and the threats of dehumanization and destruction of social connections. Thus, the study emphasizes the importance of further studying identity in postmodern conditions for understanding modern socio-cultural processes and developing strategies for adapting to new realities. In addition, the study indicates that in postmodern conditions, identity becomes more individualized, which opens up new opportunities for self-expression, but at the same time increases the risk of social isolation and loss of collective values.*

Key words: *identity, postmodern, socio-cultural context, media, self-determination.*